

Drukwerk

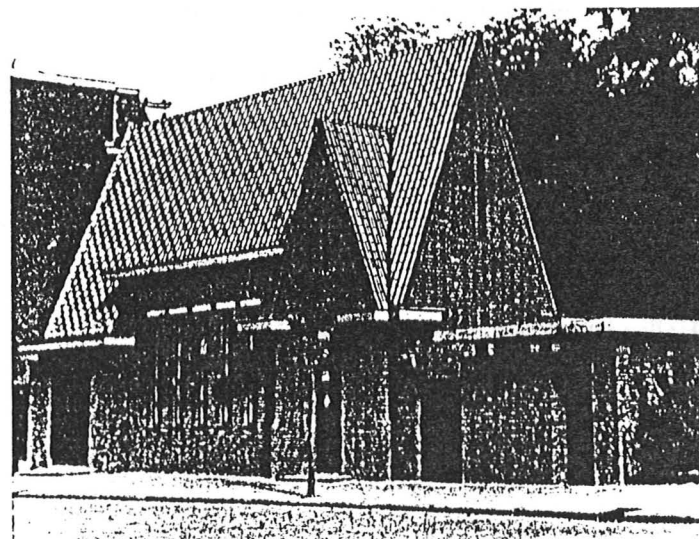
REDACTIE RENUS
Geregracht 50
2311 PB LEIDEN

PORT BETAALD
LEIDEN

'RENU'S'

MEDEDELINGENBLAD VAN DE

A.W.N. AFD. RIJNSTREEK

Het zuidelijk rioolgemaal, thans werkruimte van de AWN afd. Rijnstreek, gefotografeerd in 1936 kort na de voltooiing. Het boompje is nog klein!

Nota Bene: de eerstvolgende lezing is op 31 januari!

Renus is een uitgave van de afdeling Rijnstreek van de Archeologische Werkge-
meenschap voor Nederland (A.W.N.) en verschijnt tenminste tweemaal per
jaar. Oplage 200 stuks. Redactie: P.J.M. de Baar.

Redactieadres: Geregracht 50, 2311 PB Leiden (werkruimte Rijnstreek).

+++++

Gegevens uit *Renus* mogen worden overgenomen, mits met voldoende bronver-
melding en een kopie van het artikel, waarin gegevens uit *Renus* werden
verwerkt, aan de redactie wordt gestuurd.

+++++

Vondstmeldingen

Als u iets gevonden heeft, waarvan u denkt dat het van belang kan zijn, of als u
weet dat anderen vondsten hebben gedaan, belt u dan a.u.b. met een van de
volgende mensen:

Dick van der Kooij, Welterdreef 93, 2253 LJ Voorschoten, tel. 071-764072

Leo den Hollander, Coornhertstraat 55, 2332 AP Leiden, tel. 071-312172

Bob van den Berg, Annie Schmidllaan 38, 2343 BH Oegstgeest, tel. 071-175009

Ook houden wij ons aanbevolen voor melding van plaatsen waar graafwerk-
zaamheden plaats (gaan) vinden. Help mee het bodemarchief te redden: een
kleine vondst kan het begin van iets belangrijks zijn!

Meehelpen met de opgravingen?

Heeft u belangstelling om actief deel te nemen aan het veldwerk, dan kunt u in
de veldwerk-agenda zien welke projecten in uitvoering zijn of binnenkort zullen
komen. Voor de preciese gegevens over plaats en tijd kunt u de bovenstaande
telefoonnummers bellen. Met nadruk wordt erop gewezen, dat ervaring
absoluut niet vereist is.

Restaureren, tekenen en vondstverwerking

Deze werkzaamheden vinden plaats in onze werkruimte, Geregracht 50 te
Leiden, elke maandag (behoudens als er een lezing is) vanaf 20.00 uur.

Opgave nieuwe leden

Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de administratie van de A.W.N., p/a
Ch. de Bourbonlaan 21-A, 3062 GB Rotterdam. Het lidmaatschap kost voor
volwassenen f 60,- per jaar. Leden ontvangen zesmaal per jaar het tijdschrift
Westerheem. Nieuwe leden worden persoonlijk uitgenodigd voor een eerste
kennismaking met de afdeling.

LEZINGEN

Maandag 31 januari: drs. Th. Maarleveld (ROB), *Archeologie onder water in
Nederland*.

Het onderzoek onder water is de laatste jaren een volwaardige tak van de
Nederlandse archeologie geworden. Ook het 'natte bodemarchief' vraagt om
beheer. Een degelijke kennis van de geologische situatie maakt net als op het
land een gerichte opsporingsstrategie mogelijk. Hoewel de omstandigheden
onder water veel moeilijker zijn, wordt getracht dezelfde mate van detail in het
vastleggen van de objecten te bereiken. Dat gebeurt zowel in de kustwateren
als in het binnenland. Als voorbeelden komen onder meer de opgraving van
een scheepswrak in de Waddenzee en het onderzoek naar de recentelijk
ontdekte laat-Romeinse brugresten op de Maasbodem bij Cuijk aan de orde.

Maandag 7 maart: drs. S.L. Wynia (Archeologisch Instituut VU), *Plaats- en
watervamen in Romeins Nederland*.

Vrijwel iedereen die zich wel eens bezighoudt met de Romeinse tijd in onze
streken heeft een mening over het genoemde onderwerp. Dit blijkt eens te
meer wanneer, zoals recentelijk, een krante-artikel (NRC) aanleiding geeft tot
een stroom ingezonden brieven van schrijvers die het hooguit op een enkel
onderdeel met elkaar eens zijn.

Wat weten we op dit terrein zeker, en op grond waarvan?

Maandag 18 april: drs. J.M. Koot (gemeentelijk archeoloog Rijswijk), *Van
Neolithicum tot Rijksweg - Neolitische vondsten in Rijswijk*.

Door waarnemingen van de Archeologische Werkgroep Rijswijk kwamen
enkele kuilen aan het licht in de wand van het cunet van de A4 bij Rijswijk. De
ligging op 4 m beneden NAP duidde al op een prehistorische ouderdom. Door
welwillende medewerking van Rijkswaterstaat was het mogelijk nog een
opgraving te verrichten. Tijdens dit noodonderzoek kwamen tal van kuilen en
lagen met artefacten tevoorschijn. Door een gedeeltelijk natte ligging waren
ook bot en hout bewaard gebleven. Op enkele honderden meters afstand kwam
nog een tweede bewoningsplek aan het licht. De bewoning is overigens niet van
permanente aard geweest: men verbleef hier steeds voor korte tijd.

Met deze overblijfselen van ruim 6000 jaar geleden zijn de oudste in situ
gelegen bewoningssporen in het Westnederlandse kustgebied ontdekt. Tijdens
de lezing zullen de eerste resultaten van het onderzoek worden gepresenteerd.

Aanvang steeds 20.00 uur, Gemeentearchief, ingang Vliet 45, Leiden.

Het afdelingsbestuur ontving van het hoofdbestuur een schrijven dd. 20 december, dat aan een aantal afdelingen, waaronder de Rijnstreek, in het bijzonder gericht was. De inhoud moge voor zich spreken.

Geacht bestuur,

Zoals u weet gaat in april 1994 ARCHEON open, waarin de AWN een ruimte tot haar beschikking heeft. Hiervoor zijn vrijwilligers nodig, die in de weekeinden en op de feestdagen tussen 3 april 1994 t/m 2 oktober 1994 de lokaliteit bewaken en de nodige informatie aan de bezoekers geven.

Per dag zijn slechts twee mensen nodig, die hun reiskosten (overeenkomst openbaar vervoer) vergoed krijgen. In het gebouw zelf kan men koffie en thee zetten; de benodigde grondstoffen daarvoor zijn aanwezig. Gelet op de afstand denken wij met name aan vrijwilligers uit afdelingen 2 t/m 9 en 11 t/m 13.

Voor zo een dag is het bijvoorbeeld mogelijk dat een echtpaar (AWN-lid met echtgenoot/echtgenote), of een AWN-lid met vriend(-in) komt. Vanzelfsprekend hebben de suppoosten op die dag vrije toegang tot het AECHEON-park zelf!

Een informatiemap over de tentoonstelling en de AWN, alsmede een toelichting op wat te doen bij eventuele vragen, zal voor de suppoosten in de AWN-ruimte beschikbaar zijn.

Voor het seizoen 1994 zijn in totaal 140 mensen nodig. Indien elke hierboven genoemde afdeling 14 leden levert, hoeft men maar één dag in die periode "dienst" te doen.

Graag verneemt ons hoofdbestuurslid Chris van Hulst van u welke leden voor een dergelijke dag of dagen in aanmerking willen komen. Men kan ook voorkeursdagen opgeven; dan kan hiermee rekening worden gehouden in de planning. In *Westerheem* nr. 1, 1994, zal een oproep aan onze leden staan.

Graag verneemt de heer Van Hulst op korte termijn iets van u, waarvoor bij voorbaat onze dank. (w.g. Mw. W. Diemer).

Genoemde voorkeursdata kunnen uitgesproken worden t.a.v.:

april: 2, 3, 4 (2e Paasdag), 9, 10, 16, 17, 23, 24, 30.

mei: 1, 5 (Bevrijdingsdag), 6, 7, 8, 12 (Hemelvaartsdag), 13, 14, 15, 21, 22, 23 (2e Pinksterdag), 28, 29.

juni: 4, 5, 11, 12, 18, 19, 25, 26.

juli: 2, 3, 9, 10, 16, 17, 23, 24, 30, 31.

augustus: 6, 7, 13, 14, 20, 21, 27, 28.

september: 3, 4, 10, 11, 17, 18, 24, 25.

oktober: 1, 2.

Verder nog voor tien extra dagen voor eventuele hoogtijdagen in het park; de data hiervoor staan nog niet vast.

Het spreekt vanzelf dat waar ARCHEON binnen het territoir van onze afdeling ligt, wij ons t.a.v. deze oproep niet doof kunnen houden. Meldt u dus aan bij de secretaris, mw. M.F. van Orsouw, mondeling of schriftelijk, zodat zij op korte termijn een flink aantal leden van onze afdeling aan dhr. Van Hulst kan melden.

A.W.N.-Rijnstreek: activiteiten.

Een bijzondere en verheugende gebeurtenis in de afgelopen periode was de viering van het twintig-jarig bestaan van de afdeling. Dit werd herdacht met een feestelijke bijeenkomst in de Vlietpanden van het Gemeentearchief op 22 november. Na een inleiding van onze voorzitter Ernst Sprietsma bracht Hans Hardenberg ons de gelukwensen van het hoofdbestuur met dit jubileum over. Namens de Stichting Poelgeest memoreerde Fred van Poelgeest de samenwerking met de AWN-Rijnstreek rond het opgravingsproject Klein-Poelgeest en bood een exemplaar aan van het boek "Duizend Jaar Poelgeest". In dit werk wordt ook aandacht besteed aan de opgraving en de activiteiten daar rondom. Siet van der Meulen hield een geanimeerde voordracht over de geschiedenis van de afdeling, geïllustreerd met dia's, waarop verschillende van de aanwezigen zich in de prehistorie van de afdeling konden herkennen, slanker of ruiger behandeld. Ook de anecdotes rond de opgravingen kwamen ruimschoots aan bod; zo werd het nut van jeugdige leden vermeld, die men in smalle putten kon neerlaten. Duidelijk werd verder, hoe na een eerste, tastend begin met weinig middelen en ervaring door het enthousiasme en de inzet van de leden de afdeling is uitgegroeid tot een bloeiende vereniging met uitgebreide archeolo-

gische activiteiten. Het tweede deel van de avond werd door de vele opgekomen leden en genodigden doorgebracht in een gezellig samenzijn met een hapje en drankje.

Gebouw Geregracht.

Als gemeentelijk monument wordt Geregracht 50 jaarlijks geïnspecteerd door de Monumentenwacht. Omdat wij bij wijze van tegenprestatie verantwoordelijk zijn voor het onderhoud is dat een uiterst gelukkige situatie. Immers, deze inspectie wordt zeer zorgvuldig uitgevoerd, waarbij tegelijk enig klein onderhoud en reparaties worden verricht. Daarnaast wordt in een rapport genoteerd waar er gebreken zijn en welk onderhoud (op termijn) noodzakelijk is. Dit jaar kwam als voornaamste en acuut probleem naar voren, dat de voorraad dakpannen uitgeput was. Ieder jaar treedt er wel een beschadiging aan het dak op, waardoor een of twee pannen vervangen moeten worden. Eenvoudig geredeneerd zou men denken dat op te lossen met een bezoek aan de bouwmarkt, ware het niet dat ons gebouw gedekt is met een thans zeer bijzonder type dakpan, dat niet meer leverbaar is. Deze pan, de zgn. "Stormpan", was in de bouwtijd al niet courant en werd alleen op bestelling geleverd. Rondvraag bij een aantal sloopbedrijven had een negatief resultaat. Uitkomst bood een lid, die contact had met de "Vereniging van Verzamelaars van Grofceramische Producten". Zodra de heer Schellingerhout van deze vereniging, die zelf gespecialiseerd is in dakpannen, van ons probleem vernam, is hij naar Leiden gereden om het dak te bezichtigen. Het type pan kende hij, maar nooit had hij een dak gezien, dat er nog mee gedekt was! Dankzij hem is het gelukt de hand te leggen op een kleine partij "sloop"pannen, weliswaar in een minder luxe uitvoering (roodbakkend, ongeglazuurd) dan aanwezig, maar gezien de zeldzaamheid een unieke kans. Van zijn hand zullen wij in een van de komende afleveringen van Renus een korte notitie plaatsen over dit onopvallende, maar zo bijzondere aspect van ons pand.

Archeon-opgraving.

Anders dan het kopje doet vermoeden, zijn wij op het moment niet betrokken bij het doen van een opgraving op het Archeon-terrein in Alphen aan den Rijn, maar bij het aanleggen van een opgraving. De bedoeling van dit onderdeel op het Archeon is de bezoekers en kijkje te gunnen op het aspect archeologisch veldwerk. Aan de hand van een gereconstrueerde ideaalopgraving met drie tijdsfasen: prehistorie -bandceramiek-, Romeins -villa-, middeleeuwen worden

de verschillende soorten sporen, zoals paalgaten, afvalkuilen, uitbraaksleuven, funderingen enz. gedemonstreerd. Voor de leden die hier aan meewerken is dit meestal een eerste kennismaking met de experimentele archeologie in een niet veel vaker vertoonde vorm. Dit maakt het ook boeiend, omdat gezocht moet worden naar een werkwijze, die eigenlijk tegengesteld is aan wat men gewoonlijk doet en een oplossing voor de problemen, die dan de kop opsteken. Het werk houdt ondermeer in het aanleggen en vullen met contrasterend materiaal van paalgaten, het maken van vondstmateriaal voor de afvalkuilen, zoals het verbranden van bot, het verkolen van granen en zaden of het verwijderen van vondstnummers van afgewerkte en afgestoten scherven, die hier hergebruikt worden. Er wordt met veel inzet gewerkt en de verhalen van degenen, die hebben meegedaan, zijn zeer enthousiast. Wie zou er niet van houden vuurtjes te stoken in een prehistorische boerderij om granen te roosteren!

Inlichtingen over deelname: Bob van den Berg, 071-175009.

Vondstmelding.

In 1993 is er in de **Gerrit Doustraat** te Leiden een grote bodemsanering uitgevoerd op de plaats van een voormalig garagebedrijf. Bij het doorlopen van de lijst van uit te voeren werken met het oog op een archeologisch potentieel is dit project aan de orde geweest, maar verworpen als een niet waarschijnlijke kandidaat. Aangenomen werd dat deze straat in het Vreewijk-kwartier direct op het maagdelijke (wei)land aangelegd was. Op zich juist, maar de aanwezigheid van kavelsloten was daarbij over het hoofd gezien. En uiteraard in een slootvulling, die bij de werkzaamheden werd aangesneden, viel de vinder een grote hoeveelheid glas op. Ertussen lagen merkwaardige, dikke plakken, waarvoor hij geen verklaring had. Een aantal borg hij, de rest bestond uit vensterglas. Met dit verhaal en een blik op de dikke stukken glas was de aard van de vondst duidelijk: het betrof de stort van afval van een glazenmaker uit de 17e of 18e eeuw. Vensterglas bestond uit grote, ronde schijven, gevormd door uitslingeren van een opengeknipte geblazen bol. Het middendeel van die schijven, waar zich de aanhechting van de blaaspijp bevond is veel dikker en toont als een navel de plaats van de pijp. Soms werd dit afvalglas in glas-inloodzetting gebruikt, vooral in prenten van Anton Pieck; veel doorzicht bood het niet. Het eigenlijke vensterglas werd gesneden uit het tussendeel van de schijf, waarbij de uiterste rand, die weer wat dikker is, vaak ook verwijderd werd. Deze laatste afsnijdsels hebben wij in onze kasteelopgravingen regelmatig aangetroffen; kennelijk sneed men die pas ter plaatse af. De middenschijven

zijn door ons nog niet gevonden; misschien liet men die in de werkplaats (b.v. wegens het gewicht) of nam ze van het werk weer retour (ter hersmelting). Door de vinder zijn aan ons een aantal schijven afgestaan: een paar van groen glas en een van het zeldzamere blauwe. Goed is te zien hoe de ruitjes er vanaf gesneden zijn met soms meerdere halen van de glassnijder. De schijven zijn geplaatst in de typecollectie bouw materiaal.

Veldwerk.

Leiden, Parmentier.

Na de bouwvakvacantie werd een begin gemaakt met het echte bouwproces. De sloop in mei was gevolgd door een aantal maanden van diepe rust op het terrein, daarmee zoals vaker de argumentatie: haast met sloop - aanvang bouw - geen tijd voor onderzoek, logenstraffend. Rond de bouwput werd een damwand geslagen en enige honderden palen werden geheid. Medio oktober begon het uitgraven, wat tot begin november zou duren, een periode van ruim drie weken. De eerste dagen waren een ware waterdoop met een zondvloed aan hemelwater. In het terrein creëerde het rondrijden van twee rupskranen een kniediep modderbad. Daarna bleef het droog en met het wegdraaien van het modderpakket ontstond een in grote hoofdlijnen leesbaar vlak. Van een echte opgraving was precies zoals gedurende de sloopfase wederom geen sprake; dit houdt met name in, dat waarnemingen d.m.v. profielen of coupe's niet mogelijk waren. De gevolgde werkwijze bestond uit het optekenen van de sporen, die in het vlak zichtbaar werden, waarbij daaruit naar behoefte of zoveel als mogelijk was vondstmateriaal verzameld werd. Een buitengewoon behulpzame factor in dezen was, dat de ontgraving in ongeveer drie lagen geschiedde wegens verschillende vervuilingpercentages. Daardoor kon, na de waarnemingen op het eerste leesbare niveau, enigermate geanticipeerd worden bij het afgraven naar het volgende vlak. Het voornaamste resultaat van deze werkwijze was dat de algemene lay-out van het terrein door de eeuwen heen zichtbaar werd. Het grootste manco is dat door het ontbreken van profielen de onderlinge chronologische sequentie van de sporen niet eenduidig is vast te stellen.

In vermoedelijk chronologische volgorde is de volgende ontwikkelingsgeschiedenis van het terrein vastgesteld. De eerste sporen zijn een aantal kavelsloten. De oudste en enige duidelijke in noord-zuid-richting lopende sloot (dit op een lengte van ruim 60 m.) bevatte een stort van misbaksels van kloostermoppen,

wellicht een aanduiding voor de aanwezigheid van een veldoven buiten de stadsmuren. Drie oost-west lopende sloten bevatten 14e/15e-eeuws materiaal. Een aardige vondst uit dit complex is een gave sleetjesglis. Aangenomen moet worden, dat deze sloten ruim voor de tijd van de 17e eeuwse stadsuitbreiding gedicht waren. Dit onder voorbehoud; het vondstmateriaal is nog niet gewassen. Een vierde, eveneens oost-west lopende sloot leverde weinig materiaal op, maar was waarschijnlijk in het begin van de 17e eeuw nog open.

De volgende fase is die van de stadsuitleg uit 1611. Hieronder moet een groot aantal fenomenen worden samengevat, waarbij een chronologische detaillering ontbreekt. Aan de noordzijde loopt de kademuur van de Binnenvestgracht, gefundeerd op brede houten delen, de 17e-eeuwse funderingswijze. Aan de zuidzijde, langs de (Korte) Langegracht (thans Lammermarkt), lagen de funderingen van een aantal in wezen 17e eeuwse huizen, soms nog met plavuiten vloeren. Op een dieper niveau waren waterkelders aanwezig. De overige ondergrondse bouwdelen bestonden uit waterputten en riolen. Beerputten werden niet gesignaleerd; de sanitaire afvoer geschiedde kennelijk uitsluitend per riool. Een grote put is een twijfelgeval: hij was voorzien van een inlaat en bevatte een waarschijnlijk organische inhoud, zonder de kenmerken van beer; misschien het gevolg van een productieproces. Aan riolen was een hele typologie aanwezig: van grote getoogd gemetselde tot een exemplaar dat deels bestond uit houten, uit een stam geboorde buizen, deels uit tot een gelijkzijdige driehoek aaneengezette planken. De putten waren voor het merendeel rond en gemetseld; de tonputten waren een kleine minderheid. Een paar tonputten vormen een vraagteken: zij waren (nog) voorzien van hun houten bodem. Zijn dit weleer reservoirs/waterkelders in plaats van waterputten? Alle putten waren ingevuld, de meeste met puin; een enkele bevatte wat vondsten; slechts vijf exemplaren hadden (meer) aanzienlijke inhoud. Een putcomplex is al in de 17e eeuw afgesloten, een loopt tot het einde van de 18e eeuw, de drie overigen zijn 19e-eeuws. Ander meest 19e-eeuws materiaal kwam uit de rand van de Binnenvestgracht, die juist binnen de damwand lag.

Op één plaats, daar waar de pottenbakkersstort is aangetroffen en uitgebreider onderzoek is gedaan, kwam naar voren dat er wel degelijk sprake is van een verfijnder stratigrafie. Onder een onderheid, waarschijnlijk laat 18e-eeuws pand, kwamen de resten van twee aspotten tevoorschijn. Op dat niveau was ook al pottersafval aanwezig. Eveneens afgesloten door de fundering is een waterput met inhoud: twee heipalen van de fundering zijn in de put geslagen. Of het pottenbakkersmateriaal ook tot de periode van put en aspotten behoort

of bij een vloertje en/of fundering op weer een dieper niveau, dat gebed lag in zwarte, assige (?) grond, is op grond van de defectieve gegevens niet uit te maken. Langs de ene of langs de andere weg betekent het, dat we tot een periodisering van niet minder dan drie fasen komen.

Voorschoten, Schoolstraat.

In het najaar werden hier sleuven gegraven door het EWR. Deze sleuven passeerden de Dorpskerk en de tegenoverliggende school, waaronder wij twee jaar geleden een flink blok tufsteen borgen. Ook bij de kerk zijn blijkens oude meldingen uitbraaksleuven met tufsteen aangetroffen. Door de bereidwilligheid van medewerkers van de uitvoerende aannemersmaatschappij, waaronder toevallig een van onze leden, werden scherven en andere aparte zaken op hoopjes terzijde gelegd. Dit leverde een zeer bevredigend resultaat op: aan het einde van de Schoolstraat kwam een fragment Romeinse tegula naar boven, meer naar het centrum werden fragmenten Pingsdorf en Paffrath en brokken tufsteen gevonden.

Geheel aan het einde van het jaar ontstond de mogelijkheid achter het pand **Schoolstraat 87**, waar een aanbouw was weggebroken, proefonderzoek te doen. Naast het gebruikelijke latere roodbakkend aardewerk enz. kwamen wat 15e-eeuwse scherven en een klein fragment kogelpot, waarschijnlijk vroeg-middeleeuws, en tenslotte een stukje Romeins ruwwandig te voorschijn. Een tweede, weliswaar gering blijk van Romeinse aanwezigheid(?), op korte afstand van elkaar gevonden. In dit verband wordt ook nog even herinnerd aan de aanwezigheid van enige Romeinse scherven in de oudste, laat-middeleeuwse sporen van Roucoop.

De tufsteenvondsten verwijzen eerder naar de (vroeg) middeleeuwen en staan misschien in verband met een eerste, stenen bouwfase van de Dorpskerk, hoewel de verspreiding van tufsteen wat verder van de kerk op een ander belangrijk gebouw doet hopen.

Leiden, Laatste nieuws: Koenesteeg.

Bij een klein proefonderzoek naar een middeleeuwse kavelsloot, waaruit een grote hoeveelheid aardewerk en leer werd geborgen, kwam uit de "schone" naastliggende klei Romeins aardewerk te voorschijn. Een dwarsprofieltje leidde tot de onomstotelijke conclusie, dat de middeleeuwse sloot een oudere, Romeinse greppel doorsneed.

Dick van der Kooij.

HET ZUIDELIJK RIOOLGEMAAL AAN DE GEREGRACHT

P.J.M. de Baar

Wie de werkruimte van onze afdeling wel eens betreden heeft, zal meteen onder de indruk gekomen zijn van tal van zaken die nog herinneren aan het verleden van dat gebouw, namelijk rioolgemaal. Het lijkt toepasselijk om in dit jubileumjaar eens enige aandacht aan dat pand te schenken.

De afvoer van (vloeibaar) vuil is eeuwenlang een probleem geweest. Doorgaans verdween alles gewoon in de gracht, waardoor grote stank optrad en veel gebaggerd moest worden. Na de grote cholera-epidemie van 1866 werd de Vereniging tot verbetering van de volksgezondheid te Leiden opgericht, die er voor ijverde grachten te dempen. Dempen kon alleen als er eerst een riool in die gracht gelegd werd, en liefst als er middelen waren om dat riool te bemalen. De Gemeenteraad besloot op 23 april 1870 het zgn. Liernursche stelsel, genoemd naar de uitvinder Charles T. Liernur, op proef in de wijk rond de St. Jacobsgracht in te voeren. Van eind 1871 tot 1914 werkte het, maar niet naar behoren en slechts in een klein gedeelte van de stad.

Door de toeneming van de bevolking en industriële activiteiten binnen en buiten de singels groeide het probleem van de vervuilde grachten. Het Haagse ingenieursbureau van ir. F.C.J. van den Steen van Ommeren bracht in 1922 een rapport uit over de bemaling van het al aanwezige rioolstelsel en een grote uitbreiding daarvan. Door die uitbreiding zou het ook mogelijk worden om de ergste stinkgrachten te dempen; hierbij moet ongetwijfeld al gedacht zijn aan het Levendaal, dat een bron van ellende voor de hele aangrenzende wijk vormde. Het plan van Van den Steen van Ommeren voor een centrale riolering werd in beginsel op 26 november 1923 door de Gemeenteraad overgenomen, zij het dat men daaruit een urgentieprogramma haalde en de minder dringende zaken naar een verre toekomst schoof. Dit urgentieplan werd toen geraamd op f 1.730.725,-. Eerst werd contact opgenomen met het Hoogheemraadschap van Rijnland of dat wel de vereiste vergunningen zou willen verlenen. Zo bestond het plan om alle rioolinhoud door een pijp naar de Noordzee door te persen, en die leiding zou veel boezemwateren moeten doorkruisen. Zolang die leiding echter niet klaar was, wilde de gemeente de al dan niet gezuiverde rioolinhoud op de Slaagsloot lozen. Op 8 april 1925 besloten Dijkgraaf en Hoogheemraden de gemeente onder een hele reeks voorwaarden voorlopig toestemming te

verlenen tot het lozen van de ongezuiverde rioolinhoud tot 1 januari 1932.

Om dit plan uit te voeren had Gemeentewerken onvoldoende kennis en werkkraft in huis en daarom werd per 1 oktober 1925 ir. Johan Emilius de Meyier in dienst genomen. Deze was civiel-ingenieur, geboren 11 maart 1880 te Rambatan in het residentschap Cheribon als zoon van een (hoofd)ingenieur bij de Waterstaat en 's Lands Burgerlijke Werken in Ned. Indië, en was werkzaam geweest bij Provinciale Waterstaat van Overijssel en bij de gemeenten Nijmegen en 's-Hertogenbosch, waar hij wellicht meer specifieke kennis over alles wat met riolering te maken had opgedaan heeft. Na zijn indiensttreding kon er, voorlopig in een gezapig tempo, begonnen worden. Hij kreeg een eigen kantoortje aan de overzijde van de Breesstraat, een omstandigheid waaraan wij het danken dat zijn archief niet bij de Stadhuisbrand op 12 februari 1929 verloren is gegaan.

Op verzoek van B. & W. ging Gemeentewerken (lees: De Meyier) in januari 1928 na of de aanleg van de centrale riolering niet versneld kon worden. Dit bleek te kunnen en veel voordelen te hebben: door de continue bouwstroom zouden bijv. lagere prijzen i.v.m. de grotere hoeveelheden te leveren materialen zoals rioolpijpen bedongen kunnen worden. Een paar maanden later bleek echter een geschil gerezen te zijn tussen De Meyier en de top van Gemeentewerken, waarvan B. & W. in kennis gesteld werden. De Meyier raamde de kosten van uitvoering van het gehele plan Van den Steen van Ommeren inmiddels op f 2.050.000,-- en Gemeentewerken hield het voor het uitgekleden plan op het oorspronkelijk vastgelegde bedrag van f 1.730.725,--. Men ging op de ingeslagen weg verder, al werd wel vastgesteld dat het werkprogramma inmiddels een vertraging had opgelopen van ongeveer anderhalf jaar en dus niet eerder dan tegen 1 januari 1936 klaar kon zijn. In die jaren werd het Noordelijk Rioolgemaal aan de Maresingel als eerste prioriteit gezien en dat kwam dan ook in 1929/1930 gereed. Tussen het Noordelijk en het Zuidelijk Rioolgemaal moest een verbindingspijp gelegd worden langs de Middelste-gracht en ook daaraan werd gewerkt. Voor het Zuidelijk Rioolgemaal had Van den Steen van Ommeren een plek aangewezen op het open terrein aan de Zoeterwoudsesingel op de hoek Korevaarstraat-Geregracht. Daar zou een zinker onder de singel de inhoud van alle riolen ten zuiden van de stad, waarvoor nog veel nieuwbouwplannen in ontwikkeling waren, kunnen transporteren. Op de punt van de Geregracht stonden nog enkele kleine pandjes, volledig buiten de inmiddels veranderde rooilijnen en van een bedenkelijke bouwkundige kwaliteit. Deze zouden voor de bouw van het gemaal of althans

de aanleg van de vele riolen moeten verdwijnen. Op 7 februari 1930 kon Gemeentewerken aan B. & W. melden dat de pandjes ontruimd waren. Voorlopig bleven ze nog staan. Op 12 april verzocht de Commissaris van Politie echter opdracht te geven tot het doen afbreken van de onbewoonbaar verklaarde gemeentehuisjes Geregracht 52, 54 en 56. "De huisjes worden door de straatjeugd totaal afgebroken, waarover mij aanhoudend klachten van omwonenden bereiken. De sterkte van mijn korps laat niet toe een vaste politiepost bij de huisjes te plaatsen". Tien dagen later vroeg Gemeentewerken machtiging tot sloop van de pandjes en plaatsing van een eenvoudige (voorlopige) afschering, hetgeen verleend werd.

Tegelijk met het bericht dat de pandjes ontruimd waren, bood Gemeentewerken een plan aan ter verbetering van de situatie ter plaatse, met name de doortrekking van de Geregracht enz. Overeenkomstig de wens van het College was in het plan de bouw van een herenhuis tegen de grote kale eindgevel van de bebouwing langs het Plantsoen opgenomen. Ook was rekening gehouden met de aanleg van een parkje en de verplaatsing van het 3-Octobermonument. De bestrating c.a. zou f 17.200,-- gaan kosten, het gemaal f 50.000,-- en het herenhuis werd op f 20.000,-- geraamd, zij het dat ook overwogen kon worden de grond te verkopen, bijv. tegen f 12,-- per vierkante meter, met de verplichting het huis volgens het ontwerp te realiseren. Voorlopig lieten B. & W. dit plan nog even in de la liggen. Wellicht mede daardoor deelde Gemeentewerken op 14 juni 1930 de wethouder van Financiën mee dat waar volgens het urgentieprogramma alles in 1934 klaar zou moeten zijn, dit door allerlei kleine vertragingen zeker eind 1935 zou worden. Als de wethouder de zaak wilde bespoedigen, zou wel heel snel begonnen moeten worden met de bouw van het Zuidelijk Rioolgemaal. Wel zou het bij verhaasting van het programma nodig zijn meer personeel aan te nemen, bijvoorbeeld een ingenieur en drie of vier opzichters. Maar ondanks alle spoed zou het hele plan nooit eerder dan begin 1934 klaar kunnen zijn.

De Meyier ging onverstoort verder. In augustus 1930 vroeg hij aan de Stedelijke Lichtfabrieken kostenramingen voor het verplaatsen van het transformatorhuisje aan de Korevaarstraat en de aansluiting van het rioolgemaal met twee pompen met twee motoren van elk 12 PK, zoals in het Noordelijk Rioolgemaal. Na een briefwisseling over de gewenste maten kwam op 22 september het antwoord: de aanleg van de hoogspanningskabel van de transformatorzuil naar de nieuwe traforuimte ging, inclusief montage, ongeveer f 500,-- kosten. Liever wilde men echter de zuil laten vervallen en de installatie

opnemen in het te bouwen gemaal.

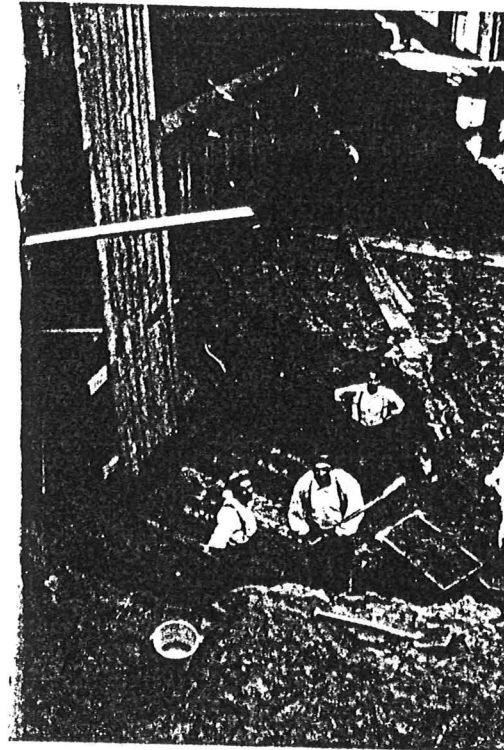
Maar er kwamen weer nieuwe ontwikkelingen. De wethouder van Fabricage had van de makelaar H.D. van Welzen het aanbod ontvangen om diverse percelen aan de Klikstraat/Gerestraat van hem te kopen en Gemeentewerken werd nu gevraagd wat het daar van dacht, met name om het Zuidelijk Rioolgemaal in die hoek te bouwen. In het antwoord wees Gemeentewerken erop dat er nog veel panden in het rijtje ontbraken, waarvan de verwerving de nodige moeite zou kosten. Bovendien bleef de situatie ter plaatse erg bekrompen, omdat de Gerestraat niet verbreed kon worden. De conclusie was dan ook negatief.

Een tweede ontwikkeling was de gedachte om het rioolgemaal niet ten noorden, maar ten zuiden van de Zoeterwoudsesingel te bouwen, op een plaats aan het Philosophenpad (nu de oostelijke ventweg langs de Lammenschansweg). Op 7 november 1930 velde Gemeentewerken een negatief vonnis hierover. Het terrein dat gemeenteëigendom was en het stukje (275 m²) dat van de NZHTM aangekocht moest worden was al aan de krappe kant, maar bovendien moest er 105 meter extra persleiding gelegd worden, hetgeen zeker f 5000,- ging kosten. Er zou meer drukverlies optreden, zodat er meer bemalingskosten zouden ontstaan, te ramen op f 3300,- gekapitaliseerd. Het terrein lag te dicht bij de tramweg (binnen 25 meter van kruisingen mochten geen gebouwen als rioolgemalen staan) en de te dempen sloot langs het Philosophenpad, die als verbreding daarvan zou moeten dienen, kon niet als weg fungeren, zodat nog extra onteigeningen nodig zouden zijn. Een beplanting rond het gebouwtje zou niet mogelijk zijn. De eindconclusie was eenvoudig: zowel uit technisch, financieel als verkeersoogpunt moest een situering van het gemaal op die plek ernstig ontraden worden. Bovendien begon toch wel enige spoed wenselijk te worden i.v.m. de aanstaande demping van het Levendaal; onteigeningen kosten veel tijd en op de plek aan de Geregracht beschikte men al over eigen terrein.

Niet alleen torpedeerde Gemeentewerken het plan van het gemaal op een andere plek, men wilde nu ook af van het idee om een herenhuis pal aan het gemaal grenzend te bouwen. Of het argument dat het wenselijk was die grote kale muur te bedekken ineens niet meer gold, wordt niet duidelijk, maar inderdaad zou men meer vrijheid bij het ontwerpen hebben als die eis verviel. Men wilde zelfs nog meer vrijheid, vertaald in een krediet van f 17.000,-, om de verbinding tussen Geregracht en Plantsoen te verbeteren.

Het plan Klikstraat was nog niet helemaal uit de gedachten van de politici en in een brief aan de (Raads)Commissie van Fabricage dd. 31 maart 1931 zette

Foto's genomen tijdens de bouw van het rioolgemaal, 1935. Het zijn een soort snapshots, genomen door een amateur, mogelijk een opzichter.

Gemeentewerken weer maar eens uiteen wat de bezwaren waren. Een open terrein viel ver te prefereren boven bouwen binnen een blok bestaande woningen. Bovendien zou het een verhoging van kosten met zich meebrengen van ongeveer f 60,- per extra meter hoofdriool. De Meyier, in zijn motiveringen aangevuld door de ingenieur van Gemeentewerken Bronckhorst, stelde drie modellen op, die allemaal met tal van argumenten verworpen worden, niet in het minst omdat de kosten veel hoger zouden zijn, resp. f 24.000,-, f 22.000,- en f 27.500,-, voor die tijd dus fikse bedragen, terwijl het veel moeite en vertraging zou opleveren en nooit een ideale oplossing geven. De politiek schreef daarna de suggestie Klikstraat af. B. & W. besloten op 28 augustus 1931 definitief voor de lokatie Geregracht te kiezen, "onder bepaling dat aan het uiterlijk aanzien van het gebouwtje groote zorg wordt besteed, en den Directeur van Gemeentewerken op te dragen met spoed een gewijzigd ontwerp op te maken, waarbij aan het door de Commissie van Fabricage geopperde bezwaar m.b.t. den uitspringenden muur wordt tegemoet gekomen."

En dus ging De Meyier weer aan de slag. Het blijft echter een groot vraagteken hoe de relaties binnen Gemeentewerken lagen, met andere woorden of hij ook het bouwkundig gedeelte boven de grond ontworpen heeft, dan wel dat de gewone architect van Gemeentewerken, J. Neisingh, zich daarover ontfermd heeft. Zolang er geen tegenargumenten gevonden zijn, wordt het maar op De Meyier gehouden. Een zoon van Neisingh herinnert zich evenmin dat zijn vader ooit verteld heeft met een rioolgemaal bezig te zijn, zulks in tegenstelling tot zijn andere projecten, zoals het Politiebureau, Gymnasium e.d. Op 8 september 1931 diende Gemeentewerken het plan bij B. & W. in. Er was grote zorg besteed aan het uiterlijk van het gebouwtje (dat er uitzag zoals het feitelijk tot stand gekomen is); "de vrij geringe hoogte van het gebouwtje leent zich nl. niet om, bij plaatsing direct tegen de aangrenzende vrij hoge bebouwing, een aesthetisch bevredigende afsluiting van die bebouwing te verkrijgen", en dus werd het vrijstaand. Alle open ruimte werd nu afgesloten door een muur, zodat er geen sprake meer was van een uitspringend muurgedeelte. Ook was meteen gerekend op de bouw van een openbaar urinoir tegen het gebouwtje. "Het van roode handvormsteen op donker plint op te trekken gebouwtje, voorzien van een hoge schuine, met leipannen te dekken kap, zal in de groene omgeving geenszins misstaan; de met eenvoudig glas in lood te bezetten hoge smalle ramen zullen verder tot een rustig goed verzorgd uiterlijk bijdragen. Het geheel zal dan ook geenszins den indruk maken dat de in het gebouwtje staande pompen rioolwater verwerken". Alles bij elkaar, inclusief trafo, urinoir enz.,

ging f 62.000,- kosten, zij het dat een deel daarvan (voor de trafo) doorberekend kon worden aan de Stedelijke Lichtfabrieken. Voor de verbeterde wegaansluiting Geregracht-Plantsoen was f 17.200,- nodig. Bij de stukken was nog het verworpen plan voor het herenhuis gevoegd, geheel in dezelfde stijl als het later gerealiseerde gebouwtje, dus met eenzelfde soort hoge kappen en smalle ramen.

De Gemeenteraad behandelde het plan op 30 november 1931 en stemde er mee in. De gevraagde kredieten werden daarmee beschikbaar gesteld. Het leek daarna eenvoudig: even nog goedkeuring door Gedeputeerde Staten en dan kon begonnen worden. Maar inmiddels was de crisis uitgebroken en op 16 januari 1932 vroeg de wethouder van Fabricage of de bouw van het rioolgemaal niet uitgesteld kon worden. Gemeentewerken zag daar niets in: het was absoluut onmisbaar als het Levendaal gedempt zou worden; zonder het een kon het ander niet. Wellicht door dat antwoord van het onontkoombare overtuigd, bracht de wethouder de volgende kredietaanvraag in de Raad: er was nog een persleiding nodig, waarvoor de Gemeenteraad op 15 februari maar weer eens f 17.000,- beschikbaar stelde. Op 25 februari 1932 vroegen echter ook Gedeputeerde Staten of de diverse rioleringswerken niet wat uitgesteld zouden kunnen worden. Opnieuw adviseerde Gemeentewerken om niet uit te stellen; op de f 62.000,- zou bovendien niet te bezuigen zijn. Wat de demping van het Levendaal betrof werd opgemerkt dat die zó urgent geworden was, dat die niet of uiterst bezwaarlijk uitgesteld kon worden.

Het signaal van uitstel was ook de Lichtfabrieken, waar J.K. Zierfuss de aanspreekbare persoon was, ter ore gekomen. Op 20 mei vroeg hij aan Gemeentewerken of er nog wel doorgegaan moest worden met de plannen voor de installatie van het Zuidelijk Rioolgemaal. Gemeentewerken antwoordde dat de Raad al met de plannen ingestemd had, maar dat alles bij Gedeputeerde Staten op goedkeuring lag te wachten. Misschien achtte men de kans dat die goedkeuring voorlopig toch nog niet af zou komen groot genoeg voor de volgende uitspraak: "terwijl ik er onder de gegeven omstandigheden geen bezwaar tegen heb, dat U de voltooiing van de plannen opschort tot mijn nader bericht". Voorlopig liet dat nader bericht nog lang op zich wachten.

Eind van dat jaar velden Gedeputeerde Staten een negatief vonnis: de werkzaamheden mochten geen doorgang vinden. B. & W. bleef toen niets anders over dan de Gemeenteraad te verzoeken de genomen besluiten in te trekken, hetgeen op 13 februari 1933, uiteraard met een bezwaard hart, gebeurde. De demping van het Levendaal bleef echter een belangrijke zaak en op 27 juli

1934 dienden B. & W. hun oude plan opnieuw in. Alleen werd er nu hoog opgegeven over het werkgelegenheidsaspect; er zou ook geprobeerd worden een uitkering te krijgen uit een fonds voor werkloosheidsbestrijding. Omdat niet zeker was dat die subsidie inderdaad verkregen zou worden, stelden B. & W. voor om voorlopig maar een lening af te sluiten. Toen een kritisch raadslid vroeg wat er zou gebeuren als de subsidie niet toegekend zou worden, werd hem de mond gesnoerd; dit hoorde hij niet te vragen. In ieder geval verleende de Raad op 6 augustus 1934 het krediet. Dat zag er nu iets anders uit: de kosten van het rioolgemaal werden op f 50.000,- geraamd; de aanpassing van het wegenbeloop tussen Geregracht en Jan van Houtbrug op f 13.000,-; de persleiding op f 15.000,- en een nieuw stamriool in de Korevaarstraat op f 11.000,-, totaal dus f 89.000,-.

Dit keer was men gelukkiger en werd het krediet wèl goedgekeurd door de provincie. Op 28 mei 1935 kon de aanbesteding plaatsvinden. Laagste inschrijver was de N.V. Rijswijksche Betonbouw (in oprichting), een bedrijf dat dus nog niet eens rechtsgeldig bestond, maar met zijn vraagprijs van f 20.995,- het dichtst bij de raming van f 20.800,- zat. Er werden echter eerst wel even inlichtingen over het bedrijf, of liever gezegd zijn directeur, ingewonnen. H.J. de Blauw bleek in 1933 een vijftal bruggen voor de gemeente Rijswijk gemaakt te hebben en een rioolgemaal voor de gemeente Delft. Verder had hij een pakhuis van twee verdiepingen te Groningen op zijn naam staan. Blijkbaar durfde men het met hem aan, al waren er tijdens de bouw de haast gebruikelijke onenigheden, zoals over de kwaliteit van het betonmengsel voor de kelder. Een grote angst is bij het bouwen zo ver onder de waterspiegel altijd dat de kelder niet waterdicht is. De Blauw was van mening dat de verhouding zoals in het bestek voorgeschreven was, niet gegarandeerd waterdicht werk zou opleveren en had daarover een onderhoud met de heren van Gemeentewerken, maar kreeg nul op rekest. Bij aangetekend schrijven wees hij op het oordeel van door hem geraadpleegde deskundigen en wilde geen enkel risico voor de waterdichtheid op zich nemen. Gemeentewerken verwierp dit, maar bood wel aan te willen praten, mits eventuele extra kosten voor rekening van de aannemer kwamen. Vermoedelijk is dat niet gebeurd en alles conform het bestek uitgevoerd. In ieder geval is de beton van goede kwaliteit gebleken, want ook thans is de kelder nog goed droog.

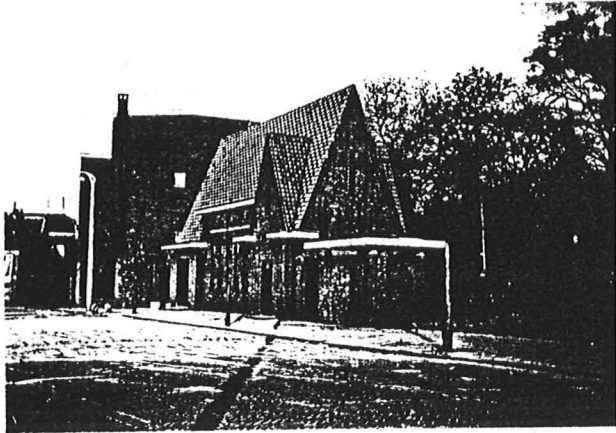
De Rijswijksche Betonbouw was dan wel de hoofdaannemer, maar er waren meer leveranciers. De pompinstallatie werd geleverd door de Kon. Ned. Machinefabriek v/h E.H. Begemann te Helmond, met als onderaannemster

voor de elektrische uitrusting de Electromotorenfabriek EMF te Dordrecht. Alle ijzeren vloerbinten, vloerplaten, roosterwerken en vuilvangbakken werden geleverd door de N.V. Machinefabriek "Hoogenlande", v/h Pannevis & Zn. te Utrecht. De riolschuiven kwamen van de Grofsmederij, zij het niet tot wederzijds genoegen: toen de Grof bovenop de aanneemsom van f 2343,- een extra rekening stuurde voor het heen en weer brengen van de riolschuiven, weigerde Gemeentewerken die te betalen, met als argument dat het de eigen schuld van de Grof was dat er iets misgegaan was. Ook de drie ijzeren kozijnen met deuren waren een Leids product, vervaardigd door de fa. M. den Os aan de Herengracht 85-87. De overige 18 stalen ramen daarentegen werden geleverd door De Vries Robbé & Co. te Gorinchem. En zo zou er nog wel meer opgesomd kunnen worden. Alles bij elkaar is het een degelijke constructie geworden, waar Gemeentewerken met recht trots op mocht zijn.

De Meyier werkte inmiddels al sedert 1 maart 1933 niet meer bij de Gemeente, maar was op zijn huisadres Johan de Wittstraat 22 voor zichzelf begonnen als ingenieursbureau op het gebied van rioleringen. Toch toonde hij zich nog zeer betrokken bij zijn schepping, want toen de advertentie over de inschrijving in de krant stond, vroeg hij per ommekeer het bestek ter inzage. Overigens probeerde hij de gemeente nog wel enkele onderdelen te slijten, waarvan hij vermoedelijk commissie kreeg, maar Gemeentewerken trapt daar niet in. Toen op 16 juli 1936 de vijfde en laatste termijn aan hoofdaannemer Rijswijksche Betonbouw betaald werd, kon Leiden blij zijn dat dank zij dit degelijke bouwwerk het rioolprobleem weer wat verder opgelost was. In 1935 nog begonnen met de demping van het Levendaal en in de jaren hierna volgde een enorme stroom rioleringsactiviteiten in de hele zuidelijke stadswijk.

Het Zuidelijk Rioolgemaal heeft tal van jaren trouwe dienst bewezen totdat nieuwe technieken het overbodig maakten. Tot de ongemakken van het systeem behoorde vroeger dat bij een groot aanbod van in het rioolwater drijvende voorwerpen de vermalingsinstallatie het soms niet aankon en een vieze substantie de putdeksels open deed klappen, waarna die het terrein op kon stromen. Er werd dan met spoed een vrachtauto ontboden, die het teveel afvoerde. Met de vervanging van alle pompen door een nieuwe installatie en het bijbouwen van een installatie aan de Lammenschansweg, ongeveer op de plaats waar indertijd het pompstation aan het Philosophenpad gedacht was, behoort dit tot het verleden. Inmiddels zijn er ook veel meer en grotere rioolzuiveringsinstallaties gebouwd, zoals aan de Voorschoterweg. En daardoor kwam voor de AWN zo'n aardige werkruimte beschikbaar.

Foto's van het voltooide rioolgemaal, zeer kort na de bouw in 1935 of 1936.

UIT DE PERS

Het *Leidsch Dagblad* en diverse huis-aan-huisbladen hebben de afgelopen tijd weer de nodige berichtjes opgenomen over archeologische zaken. Archeon en de vorderingen daar blijft steeds aandacht trekken. Maar ook de aanstelling van een gemeentelijk archeoloog in Leiden haalde de pers; uit de inmiddels gepubliceerde advertentie blijkt echter dat de gemeente eerder denkt aan een beleidsambtenaar dan een echte archeoloog. Ook was er een berichtje over door RAAP uitgevoerd verkenningswerk in de Roomburgerpolder, waarbij de grondweerstand gemeten werd om archeologisch belangrijke plekken te selecteren, al dan niet aangevuld met boringen. Bij dat werk is een middeleeuwse muurrest gevonden. Welk vervolg een en ander zal krijgen, zal de toekomst leren.

Het *Leidsch Dagblad* schonk zelfs in zijn oudejaarsbijlage (nogmaals) aandacht aan een amateur-archeoloog, wiens huis in de Groenesteeg te Leiden uitpuilt van de naar de foto's te oordelen vrijwel gave potten en pannen uit diverse perioden. "Uit respect voor mijn voorouders" heeft dhr. Van der Plas in de loop van vele jaren die collectie bij elkaar gegraven. Door dhr. R. Knoop van illegale schatgraverij beschuldigd, kwam dhr. Van der Plas met de bewering dat er niets illegaals aan zijn verzameling zou zijn, omdat hij het merendeel van zijn spullen van derden gekregen zou hebben. Of die derden het dan weer legaal opgegraven hebben, zodat eventueel sprake van heling kan zijn, vermeldt hij echter niet. Naar aanleiding van het bericht kregen zelfs radio en t.v. belangstelling; TROS-Aktua wijdde er een item aan.

Waar hij stelt: "als medewerker bij opgravingen van 'echte' archeologen heeft hij de kneepjes geleerd", heeft hij blijkbaar onvoldoende geleerd dat archeologie er niet is voor "de heb", maar om te weten hoe het ooit geweest is. Voor het geval er nog leden van de AWN zijn die de wet en andere zaken onvoldoende kennen, hebben bestuur en afdelingsbesturen de nodige informatie beschikbaar.

Vanzelfsprekend kreeg de opening door de koningin van de afd. Nederland van het Rijksmuseum van Oudheden heel wat aandacht van alle media; het is dan ook heel fraai geworden en een bezoek beslist waard. Bij een aantal lezingen van de drie conservatoren die de herinrichting op hun naam geschreven hebben, hebben al heel wat leden van onze afdeling de nieuwe expositie bekeken.

BOEKBESPREKING

Jan Dröge, *Kasteel Endegeest. Een geschiedenis van het huis, de tuin en de bewoners*. Leidse Historische Reeks nr. 8, (Leiden 1993). 85 p.

Bij kastelen denk je meteen aan middeleeuwse vestingwerken, diepe kerkers, onneembare slotgrachten en daarin vooral veel gaaf gebroken (en dus nog compleet te herstellen) Jacobakannetjes e.d. die door de keukenprinsessen of de aanzittenden van grote diners, liefst slemppartijen, na leegdrinken of -eten achteloos over de schouder in het water gesmeten werden. Wanneer een oud kasteel gerestaureerd wordt, is het dan ook zaak voor archeologen om er bij te zijn. Onze afdeling heeft dan ook bij de restauratie van "Endegeest" hand- en spandiensten verleend.

Het besproken boek is het resultaat van archiefonderzoek voor en tijdens de restauratie, en met name bouwkundig onderzoek. Wie bijvoorbeeld denkt veel te weten te zullen komen over de periode dat het kasteel het centrum van het krankzinnigengesticht was, komt bedrogen uit; meer dan een paar passages worden er niet aan gewijd. Maar dat onderwerp wacht dan ook op een beschrijver vanuit een andere discipline. Hier zijn vooral de bouwkundige gevolgen van de nieuwe inrichting beschreven. Het boek begint met de middeleeuwse geschiedenis, die voornamelijk uit het vererven van het leen bestaat, een ingewikkelde materie die overigens voor de leek nog wel iets helderder uitgelegd had mogen zijn. Hierna passeren de vele eigenaars de revue, behorend tot zeer deftige geslachten, waaronder de geadelde familie Gevers (van Endegeest). In een bespreking van de bouwkundige geschiedenis worden alle bekende afbeeldingen als het ware doorgelicht en een enkele als een fantasie-voorstelling aan de kaak gesteld. Het belangrijkste is wel de reconstructie van de bouw in 1647 en de vergroting van 1651, die alleen dankzij het uitpellen van de muren en het archeologisch onderzoek vast kwamen te staan. Er is overvloedig gebruik gemaakt van reconstructietekeningen, zodat zelfs een bouwkundige leek goed kan volgen hoe de wijzigingen zich hebben voorgedaan.

Het is een rijk en goed geïllustreerd boek geworden, dat ook vlot leest. Normaliter houdt dit een reclame in om het dus aan te schaffen, maar te vrezen is dat dat verspilde moeite is: het was al zeer korte tijd na verschijnen uitverkocht. Een betere waardering kan een auteur zich echter toch niet wensen?

P.J.M. de Baar.

VELDWERK-AGENDA

- Alphen: Nieuwe ontwikkelingen in centrum worden gevolgd. Veldverkenning in buitengebied.
- Bodegraven: Verkenningen op twee locaties. Een landinrichtingsproject brengt misschien werk aan de winkel.
- Hillegom: Centrum. Terrein vrijgekomen, dat misschien interessant is.
- Leiden: Diverse projecten. Er zijn enkele contacten gelegd. Door de verschillende en onberekenbare snelheden van de plannings is het onmogelijk te zeggen wat nu, later of nooit aan de orde komt. Meldingen van leden welkom!
- Lisse: Aangemeld is het terrein van een verdwenen 17e eeuwse buitenplaats.
- Noordwijk: Booronderzoek op een bouwlocatie.
- Rijnwoude: Kerosineleiding. Data nog onduidelijk.
Koudekerk, Hondsdijkse polder. Vervolgonderzoek door boringen.
Koudekerk, Afkleiing. Vooronderzoek door boringen.
Hazerswoude, Rijksweg 11. De werkzaamheden worden gevolgd.
Hazerswoude Dorp. Proefonderzoek op twee sloopterreinen.
- Voorschoten: Roucoop. Fundering, wacht op droge periode.
Veurseweg. Funderingen in weiland; dito.
Centrum. Een bouwproject.
Watertransportleiding. Doorsnijdt in O - W richting de strandwallen. Voorzien voor 1994.
- Warmond: Lokhorst/Oud-Teylingen. Proefsleuven, zo spoedig mogelijk.